

УДК 340.12

АКСІОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

BACKGROUND AXIOLOGICAL LEGAL ADVICE

Гладун Г.І.,

*викладач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті обґрунтовується ціннісна мотивація юридичної допомоги в межах філософсько-правової науки. Доводиться, що в епоху глобалізації, швидкого розвитку науки і техніки, зростання ролі інформаційних технологій людина зіткнулася з необхідністю переосмислення засвоєних нею цінностей. Відзначається, що інструментальна площина сприяє узгодженню прагнень окремої людини з вимогами до неї суспільства. Найбільше це стосується прагнень свободи. Поняття свободи не може існувати без поняття відповідальності. Людина, яка хоче бути вільною, самостійно здійснювати вибір, повинна бути готовою до відповідальності за наслідки своїх дій як результат вибору. З'ясовано, що інструментом, який сприяє досягненню цінності юридичної допомоги, виступають цінності, які сприяють дотриманню законності та правопорядку.

Ключові слова: аксіологія, цінності, людина, юридична допомога, суспільство, держава, філософія права.

В статье обосновывается ценностная мотивация юридической помощи в рамках философско-правовой науки. Доказывается, что в эпоху глобализации, быстрого развития науки и техники, роста роли информационных технологий человек столкнулся с необходимостью переосмысления усвоенных им ценностей. Отмечается, что инструментальная плоскость способствует согласованию стремлений отдельного человека с требованиями к нему общества. Больше всего это касается стремлений свободы. Понятие свободы не может существовать без понятия ответственности. Человек, который хочет быть свободным, самостоятельно осуществлять выбор, должен быть готов к ответственности за последствия своих действий, как результата выбора. Выяснено, что инструментом, который способствует достижению ценности юридической помощи, выступают ценности, которые способствуют соблюдению законности и правопорядка.

Ключевые слова: аксиология, ценности, человек, юридическая помощь, общество, государство, философия права.

The article explains motivation of values of legal aid in framework of philosophical and legal sciences. It is proved that in era of globalization, rapid development of science and technology, growth of role of information technology people faced with need to rethink their values learned. It is noted that tool plane and promotes harmonization aspirations of individual to requirements of company to him. Most of all it concerns aspirations of freedom. The concept of freedom cannot exist without concept of responsibility. A person who wants to be free to exercise their own choices, to be ready for responsibility for consequences of their actions as a result of selection. It was found that a tool that promotes value of legal aid, are values that contribute to observance of law and order.

Key words: axiology, value, people, legal aid society, state, philosophy of law.

Актуальність теми. Не так давно Україна здобула незалежність, ступивши на шлях демократії, побудови громадянського суспільства та правової держави, тобто змінився її політичний режим, форма державного правління і самі принципи співіснування людей у новому суспільстві. В людині почали цінувати індивідуальність, кожний отримав право самостійно обирати шлях для свого розвитку, мати та відстоювати власну точку зору, часто цілком протилежну від загальноприйнятої. Власне можливості та права людини значно розширилися. Однак поряд із отри-

манням певних прав людина набула й певних обов'язків. Виконання цих обов'язків, дотримання норм, прописаних у законах, надає людині певні блага, і навпаки – невиконання прийнятих суспільством і державою приписів позбавляє її якогось конкретного блага чи певної їх сукупності. Тобто, у кожному суспільстві та державі є своя система цінностей, яка на загальнодержавному рівні прописана у законах, а в суспільстві – морально-етичних принципах. На таких принципах повинні будуватися відносини в системах «людина – людина», «людина – суспільство». Якщо

ж «гармонія» у цих системах порушується, то в державі існує механізм її відновлення. Цим механізмом є юридична допомога, що покликана задовольняти потреби людини у захисті чи відновленні своїх уже порушених прав і свобод. Тобто, сама по собі юридична допомога є цінністю.

Мета статті полягає в аксіологічному обґрунтуванні юридичної допомоги.

Проблематика ціннісних відносин у суспільстві, зокрема тих, що стосуються юридичної допомоги, приваблювала багатьох філософів, учених, дослідників. З-поміж них виокремимо таких, як: М.М. Алексєєв, О.О. Бандура, В.А. Бачинін, В.С. Бліхар, В.Л. Ортинський, М.М. Цимбалюк, М.Й. Штангрет та ін., на основі праць яких ми опиралися у формулюванні мети та завдань наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значення поняття «цінність» не було усталеним упродовж розвитку людства, в залежності від культурної епохи воно знавало певних трансформацій. Так, наприклад, антична філософія визнавала людину найвищою цінністю. Людина одночасно була і цінністю, і її мірилом, тобто суб'єктом і об'єктом оцінювання.

Філософія епохи Середньовіччя поняттю цінності надавала релігійного змісту, роблячи акцент на необхідності дотримання, перш за все, тих норм, які прописані у Біблії.

Власне категорія «цінність» у сучасному розумінні цього слова виникла в кінці XVIII століття. Це був період зміни традиційних поглядів на етику. Одним із перших філософів, хто ґрунтовно вивчав це питання, був Іммануїл Кант, який вивчав категорію цінності через споріднені з нею категорії та поняття і показав взаємозв'язок між ними. Однією з таких категорій була категорія доброї волі. Цю категорію філософ трактував, як: «волю, яка є доброю не через придатність до досягнення якої-небудь поставленої мети, а тільки завдяки волінню, тобто сама по собі. Розглядувана сама по собі, вона повинна цінуватися незрівнянно вище, ніж усе, що могло б бути коли-небудь здійснене нею на користь якоїсь схильності. Якби навіть за всіх намагань вона нічого не домоглася і залишалася б тільки одна добра воля, то все ж вона б виблискувала подібно до коштовного каменю сама по собі як щось таке, що містить у самому собі свою повну цінність» [1, с. 229].

Згідно з ученням Канта спрямованістю доброї волі є людина. Він стверджував, що людина як мета існує сама по собі, тобто все, що має відношення до людини, є підпорядковане їй. За його словами, все «має лише зумовлену цінність, бо якби не було схильностей і потреб, які на них ґрунтуються, то й предмет не мав би ніякої цінності» [1, с. 269]. Тобто Кант визначає поняття цінності через такі поняття, як схильність та потреба. Філософ розділяє цінність предметів та розумних істот. Предмети цінні виключно як засоби, тобто мають відносну цінність, розумні ж істоти за своєю природою вже вирізняються як цілі самі по собі. Беззаперечним досягненням вчення Канта стало співвіднесення категорії цінності з людиною та її розвитком.

Велике значення у вивченні категорії цінності мали вчення філософів XIX століття. Один із найвідоміших філософів XIX століття Фрідріх Ніцше виступав критиком традиційної моралі. Одним із основних мотивів його творчості був заклик до перегляду, переоцінки цінностей, які існують у суспільстві. Він вважав мораль засобом боротьби слабких проти сильних. Тобто лише сильна людина здатна кинути виклик традиційним нормам моралі, які плекалися суспільством упродовж століть. Слабким же залишається змиритися зі своєю долею та безумовно слідувати тим приписам, які їм нав'язані суспільством та спільнотою, до якої вони належать.

В. Віндельбанд у своєму вченні робить спробу виявити джерела цінностей та класифікувати їх на основі залучення великої кількості критеріїв. Для філософа історичний процес розвитку людства є безпосереднім процесом усвідомлення людиною чи людьми певних цінностей та вті-

лення їх у життя, філософію ж він розуміє як вчення про загальнозначущі цінності, тобто ті цінності, які притаманні людству загалом, а не властиві якійсь нації, етносу чи соціальному прошарку певної країни.

Початок XX століття став переломним в історії розвитку світової філософської думки. Людина немов би виходить на новий щабель розвитку, поряд із теоретичними знаннями їй щоразу необхідно вдаватися до творчості, пошуку нових шляхів вирішення питань, що виникають у процесі життєдіяльності. Творчі здібності починають цінуватися не менше за знання, набуті упродовж навчання. Людина стає творцем в усіх сферах життя суспільства і держави. Змінюється відповідно і ставлення до людських цінностей, відбувається процес переоцінки цінностей, деякі з них стають більш актуальними, а деякі втрачають своє значення.

У другій половині XX століття на перший план у світі виходять цінності соціально-економічного характеру, що найбільш імовірно зумовлено важким становищем держав, які були втягнуті у Другу світову війну.

Сучасні філософські течії визначають людину та її права найбільшою цінністю. Однак поряд із правами за людиною визнаються й обов'язки. Основним із таких обов'язків є відповідальність як перед самим собою, так і перед іншими людьми та майбутніми поколіннями. Звідси спостерігається підвищений інтерес до таких наук, як біоетика, філософія права, релігії, соціологія. Проаналізувавши деякі з творів сучасних філософів, можемо дійти висновку, що у сучасній філософії спостерігається тенденція до створення єдиної системи цінностей.

Цінність – це поняття, що виникло у результаті узагальнення соціального досвіду, є виразником суспільних ідеалів та покликане регулювати життя певної соціальної групи, спільноти чи людства загалом. У житті сучасної людини цінності знайшли вираження у моральних нормах та правових приписах. Багато в чому цінності моралі та права не співпадають, а це, зокрема, ті цінності, що стосуються етнічної чи національної ментальності, властиві певній соціальній групі. Однак існує категорія цінностей загальнолюдського рівня (свобода, відповідальність, справедливість, рівність та інші), які виступають об'єднуючим фактором для моралі та права.

Людина може розвиватися, формуватися як особистість лише живучи в суспільстві поряд із собі подібними. Поза суспільством вона може просто існувати, задовольняючи свої природні потреби. Тому і систему цінностей утворено не однією людиною, а людською спільнотою з метою регулювання життя у суспільстві. Якщо розглядати цінності з правової точки зору, то можна сформувати своєрідну систему, що складатиметься з таких елементів, які можна розмістити у ієрархічному порядку. М.М. Алексєєв розробив принципи ієрархізації цінностей права, які можна звести до п'яти основних закономірностей, що забезпечують справедливе суспільство: кожна реалізована цінність знаходиться у ціннісному відношенні до будь-якої іншої реалізованої цінності; кожна реалізована цінність має право на повноту свого гідного існування та розвитку в межах загальної системи цінностей; кожна реалізована цінність у випадку порушення нормальних відносин з іншою цінністю має право на відновлення рівноваги; відносини реалізованих цінностей визначаються мірою гідності, що належить кожній цінності; відносини між реалізованими цінностями мають становити порядок соціальної справедливості та солідарності [2, с. 122].

На основі цих закономірностей можемо сформувати ієрархію цінностей права, яка виглядатиме так: життя; свобода; гідність; рівність. Життя людини становить найвищу цінність – це беззаперечна істина. У статті 27 Конституції України сказано: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [3, с. 12]. Право оберігає життя як цінність, а філософія, етика займаються його вивченням, обґрунтуванням, пошуком шляхів для вдосконалення життя людини, його покращення у духовному плані та плані саморозвитку людини як особистості. «Найвище місце в ній (ієрархії людських цінностей) потрібно віддати життю, бо воно завжди мало фундаментальне значення, і без нього важко вести мову про інші цінності. Причому йдеться про існування всього суспільства в єдності з життям кожної окремої людини. Їх неможливо розділити: життя суспільства – це життя його членів, а індивід може одержати можливості для людського життя лише завдяки суспільству, саме суспільство робить людину людиною. Відповідно і для права найвищою цінністю є збереження суспільства та життя кожного її члена, причому значення останнього постійно посилюється» [4, с. 26].

Категорія гідності виражає ставлення людини до самої себе, а також виступає виразником ставлення до неї суспільства. Кожній особі гарантується право на гідне поводження незалежно від її соціально-економічного становища у суспільстві, статі, раси, релігійних чи політичних переконань. Гідність людини залежить від її поведінки. Гідність часто сприймається як самооцінка людини. Від ставлення людини до самої себе часто залежить і ставлення до неї суспільства. «Гідність – це категорія етики та природного права, що означає цінність людської особи, яка визнається, з одного боку, нею самою, а з іншого – її соціальним оточенням. Свідомість власної гідності він розглядає як функцію загальної та правової культури людини, похідну від рівня розвиненості її духовного «я» [5, с. 283].

Цінність категорії рівності має виняткове значення для права, оскільки виступає своєрідною гарантією можливості існування людей в однакових умовах. Стартові можливості в усіх людей є однаковими – таким є мотив ідеї рівності. Завдяки своїм інтелектуальним можливостям, обраній системі морально-етичних цінностей, прагненню до самовдосконалення людина може досягти певного життєвого рівня. Звичайно, що в сучасному світі така ситуація вважається ідеальною, тому більш доцільно застосовувати категорію рівності у значенні однакового положення та становища всіх людей перед законом.

Окрім зазначених вище загальнолюдських цінностей, які покладені в основу правового регулювання життя суспільства, феномен юридичної допомоги не може існувати без таких цінностей: чутливість – полягає у вчасній та адекватній реакції на потребу в наданні людині юридичної допомоги; взаємоповага – у відношенні між юристом та його клієнтом повинні бути рівність та відкритість; незалежність – пріоритети повинні бути визначені конкретними викликами, а не нав'язуватися ззовні; прозорість – полягає у відкритості перед суспільством та усвідомленою необхідністю бути йому підзвітним; справедливість – найвища мета юридичної допомоги полягає у захисті фундаментальних прав людини.

Усі перелічені вище цінності лежать в основі надання юридичної допомоги та відіграють важливу роль у регулюванні соціального життя людей. Вони являють собою систему, жоден елемент якої не можна викинути чи пропустити, оскільки тоді система взагалі перестане існувати. Нехтування одним із елементів у подальшому неодмінно призведе до нівелювання іншими. Закон, побудований на основі загальнолюдських цінностей, буде позитивно сприйнятий людьми як такий, що є відображенням їх внутрішніх переконань та системи морально-етичних норм і правил поведінки більшості населення.

На цінність юридичної допомоги безпосередній вплив має особа людини, яка її надає, – особа юриста. Цю людину можна охарактеризувати сукупністю таких рис та

якостей: синкретизм моралі та права, вищий за загально-статистичний культурний рівень населення, що обумовлений вимогами до професії; усвідомлене прийняття у свою поведінку як загальнолюдських, так і спеціальних правил, розроблених відповідно до вимог професії; переважання таких рис характеру, як стриманість, порядність, ввічливість, відповідальність.

Це особа, яка, перш за все, повинна бути правосвідомою. Правосвідомою особистістю можна назвати юриста, який має власну усвідомлену чітку систему поглядів, уявлень, які виражають його ставлення до людини загалом та до представників різних соціальних груп зокрема, до права, правосуддя, правозахисної діяльності. Така людина має власну точку зору на право, правові категорії, суспільно-політичний лад у державі. «До структури професійної правосвідомості юриста можна віднести чотири основних типи оцінювальних відношень: ставлення до права, ставлення до правової поведінки людей, ставлення до правоохоронної, правозахисної діяльності, судочинства, ставлення до власної правової поведінки, що є основою правової самооцінки» [6, с. 43].

Внутрішній світ людини знаходить відображення в її поведінці і навпаки – поведінка людини є відображенням її внутрішнього світу. Зрозуміло, що високоморальна особистість чинитиме відповідно до загальнолюдських принципів моралі та законослухняно. Внутрішній потенціал людини стимулює її до вдосконалення шляхом отримання нових знань, формування інноваційних методик роботи.

Ще одним із аспектів цінності юридичної допомоги є усвідомлення людиною, пересічним громадянином необхідності дотримання вимог моралі, як передумови виникнення закону. Наприкінці XX століття людство нарешті усвідомило, що розвиток людства неможливий без дотримання тих простих правил, за якими жили люди тисячі років. Сюди можна віднести народну мораль (визначальність одних та відхід на другий план певних рис окремого народу), релігійні вчення (містять правила поведінки для вірних та пропагують ненасильство, повагу до іншої людини, прав однієї людини, рівність, справедливість) та ін. Численні природні катаклізми, що відбулися у II половині XX століття, змусили замислитися не лише вчених, а й пересічних людей над своєю поведінкою в сім'ї, у суспільстві, над проблемами, важливими для держави, в якій людина проживає. З'явилося чимало наук або їх нових напрямів, метою яких є розробка принципів гармонізації різних аспектів життя людини. Наприклад, у праві з'явилися такі інститути, як інститут прав та свобод людини, правової та юридичної допомоги, правових цінностей. Своєрідним феноменом у праві став інститут юридичної допомоги, покликаний сприяти орієнтуванню людини у юридичних питаннях, пов'язаних із різними аспектами суспільного життя. Він має беззаперечну цінність для суспільства.

Цінність юридичної допомоги як філософсько-правового феномену можна визначити у двох площинах: культурній та інструментальній.

Право виступає одним із феноменів культури. Якщо подивитися на сукупність законів тієї чи іншої держави, то приблизно можна уявити картину суспільного життя. Культурні здобутки, відображені у системі норм та цінностей, властивих для певного суспільства, мають безпосередній вплив на правотворчість, спосіб правового регулювання, форми вираження права. Завдяки цим елементам виникає правова культура, до надбань якої входять усі правові інститути. Юридична допомога, як цінність, сприяє налагодженню діалогу між людиною і суспільством, державою, ґрунтується на морально-етичних заходах, властивих конкретному суспільству, є динамічною, що вимагає від людини постійного вдосконалення знань, умінь та навичок; своєчасний та адекватний реакції на потреби людини у захисті чи відновленні порушених прав;

формуванню пріоритетів, які визначаються відповідно до розвитку суспільства та його потреб.

Інструментальна площина сприяє узгодженню прагнень окремої людини з вимогами до неї суспільства. Найбільше це стосується прагнень свободи. Поняття свободи не може існувати без поняття відповідальності. Людина, яка хоче бути вільною, самостійно здійснювати вибір, повинна бути готовою до відповідальності за наслідки своїх дій як результат вибору.

Феномен юридичної допомоги впорядковує життя суспільства. Його цінність полягає у наступному: сприяє забезпеченню справедливості у відносинах між людьми; утримує рівновагу, яка забезпечує можливість нормально-го існування суспільства; є засобом вираження та дотримання політичних цінностей демократії, правової держави та громадянського суспільства; безпосередній зв'язок із мораллю. У суспільному житті виступає засобом для забезпечення їх реалізації; виступає своєрідним посередником при суспільних нововведеннях, оскільки однією з функцій юридичної допомоги є роз'яснення законодавчих норм, їх тлумачення.

Висновки. У такому випадку інструментом, який сприяє досягненню цінності юридичної допомоги, виступають цінності, які сприяють дотриманню законності та правопорядку. Було б неправильним говорити про цінність феномену юридичної допомоги в якомусь одному вимірі. Вважаємо, що юридична допомога має цінність як в особистісному, так і в суспільному вимірах. В особистісному плані цінність юридичної допомоги полягає в упевненості людини, отриманні певних гарантій, можливостей для захисту своїх прав і свобод чи дотриманні прав особи, яка вчинила правопорушення. Отже, ціннісна вмотивованість юридичної допомоги полягає, насамперед, у тому, що вона: характеризує стан суспільства на конкретному етапі його розвитку; виступає як фактор розвитку права; є адаптивною до вимог та викликів суспільства; є засобом забезпечення правового порядку. «Цінність правового порядку сьогодні виходить на якісно новий рівень осягнення, що, безумовно, продиктовано необхідністю докорінного перегляду задогматизованих уявлень про це надзвичайно важливе правове явище»; є відкритою системою, здатною перебувати в постійному русі та змінювати свої компоненти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант // Сочинения: в 6-ти т.т. – Т. 4: Ч. 1. – М.: Мысль, 1965. – С. 219–310.
2. Алексеев Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексеев. – СПб.: Лань, 1999. – 256 с.
3. Конституція України: чинне законодавство станом на 15 вересня 2014 р. – К.: Алерта, 2014. – 96 с.
4. Бандура О.О. Системні взаємозв'язки правових цінностей (загальний нарис) / О.О. Бандура // Форум права. – № 2. – 2011. – С. 26–33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11boocz.pdf>.
5. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права / В.А. Бачинин. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2006. – 1094 с.
6. Цимбалюк М.М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: [монографія] / М.М. Цимбалюк. – К.: Атіка, 2008. – 258 с.